

Strach

KEITH LOWE

a svoboda

Jak nás změnila druhá světová válka

Přeložila Anna Štádlarová

Strach a svoboda

Vyšlo také v tištěné verzi

**Pa
se
ka**

Keith Lowe

Strach a svoboda – e-kniha

Copyright © Paseka, 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

STRACH A SVOBODA

STRACH A SVOBODA
JAK NÁS ZMĚNILA DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA
KEITH LOWE

PŘELOŽILA ANNA ŠTÁDLEROVÁ

THE FEAR AND THE FREEDOM

Original English language edition first published by Penguin Books Ltd, London

Text copyright © Keith Lowe, 2017

The author has asserted his moral rights

All rights reserved

Translation © Anna Štádlerová, 2020

ISBN tištěné knihy: 978-80-763-7058-6

ISBN ePUB: 978-80-763-7171-2

ISBN MOBI (Kindle): 978-80-763-7173-6

ISBN PDF: 978-80-763-7172-9

Věnováno Gabrielovi a Grace

Obsah

Úvod / 17

ČÁST PRVNÍ: MÝTY A LEGENDY

1. Konec světa / 29

2. Hrdinové / 38

3. Monstra / 50

4. Mučedníci / 64

5. Začátek světa / 80

ČÁST DRUHÁ: UTOPIE

6. Věda / 95

7. Plánované utopie / 110

8. Rovnost a rozmanitost / 130

9. Svoboda a sounáležitost / 149

ČÁST TŘETÍ: JEDEN SVĚT

10. Světové hospodářství / 169

11. Světová vláda / 189

12. Světové právo / 203

ČÁST ČTVRTÁ: DVĚ SUPERVELMOCI

13. USA / 223

14. SSSR / 242

15. Polarizace ve světě / 260

ČÁST PÁTÁ: DVĚ STĚ NÁRODŮ

16. Zrod národa v Asii / 275

17. Zrod národa v Africe / 292

18. Demokracie v Latinské Americe / 309

- 19. Izrael: Národ archetypů / 324
- 20. Evropský nacionalismus / 345

ČÁST ŠESTÁ: DESET TISÍC STŘÍPKŮ

- 21. Trauma / 363
- 22. Ztráty / 376
- 23. Vyhnaní / 383
- 24. Globalizace národů / 395

- Epilog / 415
- Poděkování / 423
- Literatura / 425
- Poznámky / 443
- Seznam a původ vyobrazení / 485
- Ediční poznámka / 487
- Rejstřík / 489

Svět v roce 1937

- Britské impérium a Společenství národů (Commonwealth)
- Francouzská koloniální říše
- Nizozemská koloniální říše
- Portugalská koloniální říše
- Italská koloniální říše
- Japonské impérium

1 Nizozemsko

2 Belgie

3 Švýcarsko

4 Estonsko

5 Lotyšsko

6 Litva

7 Československo

8 Rakousko

9 Maďarsko

10 Jugoslávie

11 Albánie

12 Sýrie

13 Libanon

14 Palestína

15 Zajordánsko

Svět v roce 2018

1 Nizozemsko	8 Slovensko		
2 Belgie	9 Rakousko		
3 Švýcarsko	10 Maďarsko		
4 Estonsko	11 Slovinsko	15 Makedonie	18 Sýrie
5 Lotyšsko	12 Chorvatsko	(od roku 2019
Severní Makedonie)	19 Libanon
6 Litva	13 Bosna a Hercegovina	16 Albánie	20 Izrael
7 Česká republika	14 Srbsko	17 Moldavsko	21 Jordánsko

22	Burkina Faso	28	Gabon	34	Gruzie	40	Kyrgyzstán
23	Togo	29	Kongo	35	Ázerbájdžán	41	Bangladěš
24	Benin	30	Rwanda	36	Arménie	42	Laos
25	Kamerun	31	Uganda	37	Turkmenistán	43	Kambodža
26	Středoafriická republika	32	Burundi	38	Uzbekistán		
27	Rovníková Guinea	33	Malawi	39	Tádžikistán		

Úvod

„V životě jsem nikdy nebyla šťastná.“ Těmito slovy svůj příběh shrnula Georgina Sandová, které bylo v době, kdy jsem s ní dělal rozhovor, už přes osmdesát. „Nikdy jsem nikam skutečně nepatřila. Když jsem v Anglii, vidím samu sebe pořád jako uprchlici. Lidé se mě dodnes ptají, odkud že to jsem – a některým z nich na to musím odpovědět, že tu žiju déle, než jsou oni na světě. Jenže když přijedu do Vídně, jako Rakušanka se už také necítím. Připadám si jako cizinka. Ztratila jsem pocit, že někam patřím.“¹

Vnějšímu pozorovateli se Georgina jeví jako elegantní a sebejistá žena. Je inteligentní, sečtělá a nebojí se vyjádřit svůj názor. Také se ráda směje, a to nejen absurditám tohoto světa, ale i sama sobě a také zvláštnostkám a výstřednostem své rodiny, které považuje za nekonečně roztomilé.

Dobře ví, že za řadu věcí ve svém životě může být vděčná. Více než padesát let byla manželkou své dětské lásky, Waltera, s nímž měla také děti a později se dočkala i vnoučete, na něž je nesmírně hrdá. Je úspěšnou umělkyní – po manželově smrti pořádala výstavy ve Velké Británii i v Rakousku. Většina lidí by řekla, že si ve svém prostorném a elegantním bytě v londýnské čtvrti South Bank, s výhledem přes řeku Temži na katedrálu sv. Pavla, žije dobře.

Jenže za jejím bezstarostným úsměvem, za všemi jejími úspěchy a elegancí a zdánlivým pohodlím, v němž žije, zaznívá rozechvělý podtón: „Ve spoustě věcí si nejsem jistá. Vždycky to tak se mnou bylo... Celý život jsem se strachovala... Tak třeba jsem vždycky měla přehnaný strach o své děti. Neustále jsem se bála, že o ně přijdu nebo něco podobného. I dnes se mi zdává, že jsem je někde ztratila. Ta nejistota mě nikdy neopouští... Syn říká, že u nás doma byl vždy cítit neklid – takový neklid na pozadí věcí.“

Původ tohoto neklidu je podle ní naprosto jasný. Pramení prý z událostí, které ona a její manžel zažili za druhé světové války a které pro ně byly, jak sama bez ostychu říká, „traumatem“. Válka v jejím životě způsobila zásadní a nezvratné změny a vzpomínky na to, co jí způsobila, ji pronásledují dodnes. Přesto však cítí povinnost vyprávět svůj příběh, protože si je vědoma toho, že válka neovlivnila jen její život, ale také životy členů její rodiny a společnosti, které ji obklopuje. Kromě toho vnímá, že podobné příběhy zaznívají z celého světa. Události, které prožila, změnily život nejen jí, ale také milionům lidí po celé Evropě i mimo ni. V jistém smyslu je tak její příběh příznačný pro celou naši dobu.

Georgina se narodila ve Vídni na konci roku 1927, v době, kdy se už Vídeň nemohla pyšnit statusem hlavního města císařství a hledala si novou identitu. Když v roce 1938 přišli nacisté, Vídeňané je nadšeně vítali, protože si představovali, že se s nimi vrátí i lesk a sláva, kterou si dle jejich vlastního mínění zasloužila. Jenže Georgina coby Židovka neměla k oslavám žádný důvod. Hned během prvních několika dní si ve školní třídě musela sednout do zadní lavice a několik kamarádů jí řeklo, že rodiče jim zakázali s ní mluvit. Viděla, jak lidé píší na výlohy židovských obchodů antisemitská hesla a jak týrají ortodoxní židy na ulicích. Jednou dokonce spatřila dav, jak se tlačí okolo skupinky Židů, které někdo donutil olizovat plivance z chodníku. „A ti lidi okolo se jim směli a pobízeli je. Bylo to strašné.“

Její rodina navíc měla i další důvody, proč se příchodu nacistů obávat: Georginin otec byl zapřisáhlý komunista a už tenkrát byl pod vládním dohledem. Sám viděl, že toto prostředí je příliš nebezpečné, a tak se rozhodl nenápadně zmizet – do Prahy. Georgina s maminkou ho následovaly o několik měsíců později. Pod záminkou, že si udělají piknik na venkově, dojely vlakem až k hranici, odkud je „nějaký podivně vyhlížející muž“ propašoval do Československa.

Následující rok žili společně v dědečkově pražském bytě a Georgina byla v té době šťastná. Pak dorazili nacisté i do Prahy a celý proces začal nanovo. Otec se musel znovu skrývat. Matka ji ve snaze ochránit ji zapsala do nového britského programu, který měl za cíl vyrvat zranitelné děti z Hitlerových spárů – jmenoval se *Kindertransport*. Georginin dědeček, který ve Velké Británii několikrát byl, jí řekl, že bude žít ve velkém luxusním domě s bohatou rodinou. Maminka jí slíbila, že za ní brzy přijede. A tak jedenáctiletou Georginu posadili na vlak a poslali do Británie k cizím lidem. V té době ještě netušila, že vidí maminku naposled.

Georgina dorazila do Londýna jednoho letního dne roku 1939 a byla nadšená, jako kdyby jí místo nového života začínala spíše nová dovolená. Nadšení však brzy opadlo. Nejdříve ji poslali do rodiny armádního příslušníka v Sandhurstu. Byli k ní chladní a odtažití – matka obzvláště. „Myslím, že chtěla malou přítulnou holčičku, však to znáš, měla dva syny. Jenže já jsem pořád plakala, protože se mi stýskalo po našich.“

Odtamtud ji poslali k velice starému páru do plesnivého polorozpadlého domu – v podstatě chatrče – v chudinské čtvrti města Reading. „U nich mě [sociální pracovníci] vyhodili. Doslova vyhodili. Myslím, že těm stařečkům museli vyplácet nějaké příspěvky na výživu, ale oni ani tak nebyli schopni se o mě postarat. Byla jsem tam hrozně, hrozně nešťastná. Měli vnuka, byl to takový

poděs – dospělý muž, a přesto žil s nimi. Chtěl se mnou dělat různé odpornosti... Strašně jsem se ho bála.“

Během následujících šesti měsíců se jí v podpaží vytvořily vředy. Pozorností dospělého vnuka se děsila čím dál víc. Nakonec ji zachránil otec, kterému se podařilo v utajení dostat do Británie a který si ji teď přijel vyzvednout. Dlouho s ní však nezůstal, protože britské úřady, pro něž byl každý německy mluvící muž podezřelý, ho chtěly internovat coby potenciálního nepřátelského vetřelce. Georgina tedy opět skončila v cizí rodině, tentokrát na jižním pobřeží Anglie.

A tak začal proces stěhování z místa na místo, který charakterizoval roky jejího dospívání. Z jižního pobřeží ji brzy evakovali, protože hrozila invaze. Chvilí žila v Jezerní oblasti, pak pobývala v internátní škole v severním Walesu a na podzim 1943 se zase vrátila do Londýna k otci. Na jednom místě nezůstala déle než rok či dva. Angličanů se začala bát, protože se jí zdálo, že jí nikdo nerozumí a nikomu na ní nezáleží.

Když válka skončila, bylo Georgině sedmnáct. Ze všeho nejvíce si přála znovu se setkat s maminkou. Vrátila se do Prahy, kde našla tetu, ovšem po matce ani stopy. Teta jí řekla, že řadu příbuzných deportovali do Terezína. Maminku pak poslali vlakem do Osvětimi, kde téměř určitě zemřela.

Všechny tyto události Georginu pronásledují dodnes: opakované stěhování, ztráta matky, úzkost a nejistota, co přijde ve válce a po ní, a také skrytá, ne tak docela přiznaná, ale neustále přítomná hrozba násilí. Ačkoli žije v Londýně od roku 1948, na dobu mezi svými deseti a dvaceti lety, kdy nezažila delší období klidu, nedokáže zapomenout. Není sice pochyb, že ze dvou možných variant tato představovala menší zlo, nicméně pomyšlení na to, co by s ní mohlo být, kdyby bývala zůstala ve střední Evropě, ji příliš neutěšuje. Vzpomínka na její rodinu a přátele, kteří zemřeli v koncentračních táborech, je pro ni nesnesitelná, jenže přestat na ně myslet také nedokáže. Ani dnes se nemůže dívat na filmy o Židech, kteří byli za války deportováni, protože se bojí, že by mezi řadou obětí spatřila svou matku.

Trápí ji také myšlenky na to, jaké by věci bývaly mohly být: „Když jedu do Vídně nebo třeba když jsem dříve jezdila za tetičkou do Německa, vždycky vidím spoustu rodin – zdravé krásné rodiny s malými dětmi. Já nelyžuji, ale párkrát jsme jeli na hory, a já se jen dívala, no, pozorovala jsem ty dětičky. Všechny mluvily německy a všechny byly zdravé jako řípa. A říkala jsem si, mohla jsem mít lepší život. Mohla jsem být s rodinou a vyrůstat ve stabilnějším prostředí. To bych určitě věděla, kde je moje místo. Já jsem totiž nikdy skutečně nikam nepatřila.“

O Georginin příběh se zajímám ze tří důvodů. Zaprvé jsem coby historik zabývající se druhou světovou válkou a jejími dopady zaníceným sběratelem příběhů. Ten Georginin je jen jedním z pětadvaceti, které jsem – po jednom do každé kapitoly – vložil do této knihy. Některé jsem sepsal osobně, na základě rozhovorů či e-mailové korespondence, a jiné jsem sesbíral z archivních dokumentů či publikovaných memoárů. Někteří jejich protagonisté jsou slavní, jiné zase znají jen jejich přátelé a rodina. Tato pětadvacítka je jen malým zlomkem stovek příběhů, jimiž jsem se probíral, a ty jsou zase jen částí tisíců – milionů – příběhů jednotlivců, které utvářejí naši společnou historii.

Druhým a důležitějším důvodem je skutečnost, že Georgina je příbuzná mé manželky, a patří tedy k mé rodině. Její výpověď mi umožňuje celou tuto větev mého příbuzenstva lépe pochopit – porozumět jejich strachům a úzkostem, jejich posedlostem a jejich touhám, z nichž některé tiše, skoro jako osmózou, přenesli také na mou ženu, na mě i na naše děti. Životní zkušenosti jednotlivce nikdy nejsou jeho výhradním majetkem, nýbrž tvoří součást sítě utvořené společně rodinami i společenstvími. Georginin příběh není žádnou výjimkou.

Posledním a aspoň v kontextu této knihy nejdůležitějším důvodem je, že její příběh v jistém smyslu promlouvá za mnoho dalších. Stejně jako Georgina byly ze svých domovů vysídleny a do světa rozehnány také statisíce dalších evropských Židů – tedy těch, kteří přežili válku. Tyto Židy a jejich potomky bychom dnes našli v každém velkém městě od Buenos Aires po Vladivostok. A stejně jako Georgina byly ze svých domů v poválečném chaosu vypuzeny a vyhnány také miliony – dohromady možná až 12 milionů – německy mluvících osob. Příběhy podobné tomu jejímu navíc nenacházíme jen v Evropě, ale také v Číně, Koreji a jihovýchodní Asii, kde byly vysídleny další desítky milionů lidí, a v severní Africe a na Blízkém východě, kde během válečných let způsobily nenávratný rozklad neustále se střídající výpady a následné stahování rozsáhlých armád. O něco méně, ale stále dost společných rysů má Georginin osud s příběhy uprchlíků z pozdějších konfliktů v Koreji, Alžírsku, Vietnamu či v Bosně – konfliktů, které mají rovněž kořeny ve druhé světové válce. Všechny tyto příběhy předali uprchlíci svým dětem a komunitám – stejně jako Georgina, která se o své vzpomínky podělila s přáteli a rodinou – a dnes jsou vetkány do samotné podstaty národů a diaspor po celém světě.

Čím pečlivěji člověk studuje události, kterými si Georgina a jí podobní prošli, tím hlubší a rozsáhlejší se mu zdají jejich dopady. Druhá světová válka nebyla jen jednou z mnoha krizí – byla událostí, jež ovlivnila více lidí než jakýkoli jiný

konflikt v historii. Přes 100 milionů mobilizovaných žen a mužů snadno převýší počet lidí bojujících v jakékoli předchozí válce, první světovou válku let 1914–1918 nevyjímaje. Do druhé světové války byly také po celém světě zataženy stamiliony civilistů, kteří se ve válce nestali jen uprchlíky, jako tomu bylo v Georginíně případě, ale také dělníky v továrnách, dodavateli jídla či paliva, poskytovateli útechy a zábavy, vězni, otroky a veřejnými terči. Počet zabitých civilistů poprvé v historii výrazně převýšil počet zabitých vojáků, a to ne o miliony, nýbrž o desítky milionů. Ve druhé světové válce zahynulo čtyřikrát více lidí než v té první. A na každého zabitého připadaly desítky dalších, na něž nepřímě dopadly ekonomické a psychologické otrěsy, jež šly s válkou ruku v ruce.²

Když se pak v roce 1945 svět snažil vzpamatovat, proměňovaly se celé společnosti. Krajiny, které povstaly ze sutin bitevního pole, neměly s těmi původními nic společného. Města si měnila názvy, ekonomiky měny, lidé měnili svou národní příslušnost. Do společenství, která byla po staletí homogenní, najednou vtrhli cizinci všech možných národností, ras i barev – lidé jako Georgina, kteří nikam nepatřili. Celé národy byly osvobožovány, ale i nově zotročovány. Impéria se hroutila a na jejich místě vznikala nová, stejně velkolepá a stejně krutá.

Všeobecná touha nalézt lék na válku vypustila do světa bezprecedentní příval nových myšlenek a inovací. Vědci snili o tom, že díky novým technologiím – z nichž řada byla vyvinuta za války – učiní svět lepším a bezpečnějším. Snem architektů zase bylo z trosek starých měst vystavět města nová, s lepším bydlením, jasnějšími veřejnými prostory a spokojenějšími obyvateli. Politici, ekonomové a filozofové si představovali rovnostářské společnosti, v nichž by bylo vše centrálně plánováno a efektivně řízeno ku prospěchu všech. Po celém světě se zakládaly nové politické strany i hnutí morální obrody. Některé z těchto změn byly postaveny na myšlenkách vycházejících z dřívějších historických událostí, jako například z první světové války či ruské revoluce, a jiné zase byly docela nové – avšak i některé z oněch starších myšlenek byly po roce 1945 přijaty s rychlostí a naléhavostí, jež by v jiné době byla nemyslitelná. Válka a její nedozírné rozměry, její mimořádná brutalita i její nevídaný geografický dosah vyvolaly po celém světě žízeň po změně, která byla silnější než kdykoli předtím.

Slovem, které se v té době ozývalo ze všech stran, byla „svoboda“. Válečný prezident USA Franklin D. Roosevelt mluvil hned o čtyřech svobodách – svobodě projevu, svobodě vyznání, svobodě od nedostatku a svobodě od strachu. Atlantická charta, kterou sepsali ve spolupráci s britským premiérem Winstonem Churchillem, rovněž hovořila o svobodě všech národů zvolit si formu vlády, v níž

chtějí žít. Komunisté promlouvali o svobodě od vykořisťování, zatímco ekonomové zmiňovali svobodu obchodu a trhu. A někteří z nejvlivnějších filozofů a psychologů psali krátce po válce o ještě hlubších svobodách, klíčových pro samotnou podstatu člověka.

Volání po svobodě začalo rezonovat po celém světě, i v zemích, jež byly od bojišť značně vzdáleny. Už v roce 1942 požadoval budoucí nigerijský státník Kingsley Ozumba Mbadiwe, aby poté, co Spojenci vyhrají válku, byla svoboda a spravedlnost vztažena i na koloniální svět. „Afrika nepřijme jinou cenu než svobodu,“ napsal.³ Nejnadšenějšími zakladateli OSN byly státy Střední a Jižní Ameriky, které si představovaly, jak tento nový mezinárodní systém zajistí, že „nespravedlnost a chudoba ve světě budou zažehnány“ a nastane nová doba, v níž „všechny národy, veliké i malé, budou spolupracovat jako rovné s rovnými“.⁴ Přicházející změna byla patrná úplně všude.

Podle amerického politika Wendella Willkieho byla atmosféra během druhé světové války mnohem revolučnější než za předchozího světového válečného konfliktu. Když v roce 1942 dokončil svou cestu kolem světa, vrátil se do Washingtonu inspirován muži a ženami, kteří se po celém světě snažili svrhnout imperia- lismus, znovu se dovolat svých lidských a občanských práv a vybudovat „novou společnost“, v níž by mohli všichni „žít a růst silou nezávislosti a svobody“. Tehdejší atmosféra prý byla naprosto strhující, protože lidé po celém světě jako by znovu nabyli jistoty, že „se svobodou dokážou všechno“. Zároveň se ale přiznal, že ho také trochu děsila. Zdálo se, že se nikdo nedokáže shodnout na jediném společném cíli. Willkie předpovídal, že pokud se lidé nedohodnou do konce války, vůle spolupracovat, jež Spojence drží pohromadě, vymizí a znovu nastanou podobné rozbroje, jaké k válce vedly.⁵

Druhá světová válka tedy nezasévala jen semínka nové svobody, ale také nového strachu. Hned jak skončila, začali lidé na své bývalé spojence pohlížet s nedůvěrou. Zavládlo opět napětí jak mezi evropskými velmocemi a jejich koloniemi, tak mezi levicí a pravicí, a co bylo zásadní, také mezi Spojenými státy americkými a Sovětským svazem. Lidé, kteří zrovna prožili celosvětovou katastrofu nevídaných rozměrů, se báli, že přijde další a ještě horší. „Neklid na pozadí věcí“, o němž mluvila Georgina Sandová, byl po roce 1945 celosvětovým fenoménem.

V tomto kontextu je možná příznačné i to, co se Georgině stalo těsně po válce. Po vyhlášení míru se vrátila do Prahy, protože doufala, že tam najde pocit sou- náležitosti, který ztratila jako malá. Když ho nenašla, doufala aspoň, že si ho

dokáže vytvořit. Znovu se setkala s Walterem, svým kamarádem z dětství, a zamilovala se. Vdala se, našla si přátele a byla připravena se usadit. S mladistvým optimismem si představovala, že ji nečeká nic než zářná budoucnost, byť válka na její život stále vrhala úporný stín. Dokonce i poté, co se dozvěděla o matčině smrti, upřímně věřila, že se přes všechny útrapy válečných let dokáže přenést, protože chtěla žít dál, chtěla začít nanovo. Chtěla být svobodná.

Jenže československé úřady měly bohužel jiné plány. V roce 1948, když se moci chopili komunisté, měla společně s Walterem přísahat bezvýhradnou věrnost novému režimu a v širším slova smyslu i sovětské supervelmoci. Protože nic takového udělat nechtěli, byli nuceni znovu uprchnout. Jejich útěk byl charakteristický pro další důsledek druhé světové války – studenou válku, během níž se celý svět polarizoval na Západ a Východ a na pravici a levice. Jak řekl Churchill, střed Evropy se ocitl za železnou oponou. V rozvojových zemích mezitím propukaly revoluce, převraty a občanské války. Další uprchlíci, další příběhy.

V této knize se pokusím prozkoumat ty zásadní změny, a to destruktivní i konstruktivní, k nimž v důsledku druhé světové války došlo. Samozřejmě že se budu zabývat důležitými geopolitickými událostmi: vznikem supervelmocí, začátkem studené války či dlouhým, vleklým pádem evropského kolonialismu. Promluvíím také o rozsáhlých společenských a ekonomických dopadech války: o fyzické proměně prostředí, v němž žijeme, o obrovských změnách v nárocích na bydlení, světové demografii a celosvětovém obchodu, o vzestupu a pádu regulací volného trhu a o zrození atomového věku. Především se ale pokusím nahlédnout pod povrch těchto událostí a trendů a zamyslet se nad mytologickými, filozofickými a psychologickými důsledky války. Jak působila vzpomínka na takové krveprolití na naše vztahy s druhými a se světem? Do jaké míry změnila náš pohled na to, čeho všeho jsou lidé schopni? Jak ovlivnila náš strach z násilí a moci, naši touhu po svobodě a sounáležitosti a naše sny o rovnosti, poctivosti a spravedlnosti?

Abych tyto otázky zdramatizoval, rozhodl jsem se, že jádrem každé kapitoly bude příběh jednoho muže či ženy, kteří stejně jako Georgina Sandová zažili válku i její následky a obojí je hluboce zasáhlo. Každou kapitolu zahajují právě vyprávěním o jednom z nich, aby měl čtenář možnost, byť jen letmo, nahlédnout i do širšího kontextu – tedy také do příběhu společenství, státu, oblasti i celého světa, v němž tento člověk žil. Tato metoda není pouhým stylistickým nástrojem. Je naprosto zásadní pro to, co zde chci vyjádřit. Netvrdím, že svědectví jediného člověka může v úplnosti vystihnout vše, co prožíval celý zbytek

světa. Ovšem prvky určitých všeobecně platných principů najdeme ve všem, co děláme a co si pamatujeme, a obzvláště pak v tom, co o sobě a své minulosti vyprávíme ostatním. V historii vždy bylo a stále je patrné určité napětí mezi tím, co je osobní, a tím, co platí pro všechny – a nikde není tento vztah zřetelnější než právě v dějinách druhé světové války.

V roce 1945 si lidé byli vědomi, že činy a přesvědčení každého jednotlivce, a v širším slova smyslu i jejich vzpomínky a zážitky, se netýkají jen jich samotných, nýbrž i lidstva jako celku. Byla to doba, kdy psychoanalytici jako Sigmund Henry Foulkes a Erich Fromm začínali studovat vztah mezi jednotlivci a skupinami, do nichž tito lidé patří. „Základní entitou společenského procesu je jedinec,“ napsal Fromm v roce 1942. „Každá skupina se skládá z jednotlivců a psychologické mechanismy, jejichž fungování ve skupině sledujeme, mohou být proto jen mechanismy působící v jednotlivcích.“⁶ Sociologové a psychologové také zkoumali, jakým způsobem se jedinec odráží v celku a celek v jednotlivci: „[Člověk] svou volbou sebe sama volí všechny lidi,“ řekl na konci roku 1945 Jean-Paul Sartre a mnoho dalších existencialistů také vyvozovalo z událostí, jež zažili za války, všeobecně platné závěry. Tyto principy platí dnes stejně jako tenkrát: příběhy, jako je ten Georginin, jsme kolektivně přijali, jako kdyby byly naše vlastní.⁷

Samozřejmě jsem si vědom, že příběhy, které lidé vyprávějí, nejsou vždy odrazem absolutní pravdy. Lidé, kteří přežili traumatické události, jsou obecně známí coby nespolehliví vypravěči. Některé skutečnosti zapomenou, jiné si špatně vybaví, další si přikrášlí. Názor člověka na sebe sama či na vlastní jednání se může dramaticky změnit, a když se tak stane, daný jedinec tento svůj nový postoj leckdy opatří dřívějším datem a předkládá ho jako něco, co si myslel vždy. Podobně se chovají i národy a celé společnosti. Mýty a vyložené lži, které jsme během poválečných desetiletí sami sobě vykládali, jsou v utváření našeho světa stejně důležité jako pravdy. Odpovědností historika je tyto příběhy porovnat s dobovými záznamy a dostat se tak blízko objektivní pravdě, jak je to jen možné. Snažil jsem se nesoudit jednotlivce, jejichž příběhy zde vyprávím, byť jsem s nimi třeba nesouhlasil. Místo toho – jelikož se zde zabýváme globální historií – jsem si kritiku vyhradil pro případy, kdy nás přemohly naše *kolektivní* emoce, které nám vryly do paměti kolektivní vzpomínku, jež je v naprostém rozporu s existujícími důkazy. Příběhy jednotlivců tedy nadále zůstávají skutečně jen příběhy. Teprve tam, kde na sebe začínají vzájemně působit s kolektivním výkladem určité skutečnosti, končí „příběh“ a začíná historie.

Snažil jsem se do knihy zahrnout případové studie z celého světa a z nej-různějších politických úhlů pohledu, z nichž některé jsou mé vlastní politické i geografické perspektivě vzdálené. Kromě kapitol z Evropy, Severní Ameriky a Asie zde najdeme i příběhy z Afriky a Latinské Ameriky, protože i tyto oblasti válka hluboce ovlivnila. Nicméně početněji jsou zastoupeny ty části světa, jež byly do bojů přímo zapojeny, protože ty také v jejich důsledku nepochybně prošly většími změnami. Nejvíce příběhů je pak ze Spojených států amerických. Není to tak proto, že bych je snad chtěl upřednostňovat z pozice západního liberála – nebo aspoň to tak není *jenom* kvůli tomu –, nýbrž proto, že tato skutečnost odráží, jakým způsobem válka ve světě vychýlila moc: ať už se to někomu líbí či ne, 20. století se nepředzívá „americké století“ nadarmo. V první části knihy je silně zastoupeno také Japonsko, protože se domnívám, že jeho symbolická důležitost není v západních výkladech války dostatečně zohledněna.

Čtenář si jistě také povšimne, že jsou zde početněji zastoupeny příběhy lidí s levicovými politickými postoji než s pravicovými. Je to tak opět zcela úmyslné. Rok 1945 byl v globální historii pro levici zřejmě vrcholným obdobím – lidé se sociálně progresivním nebo i otevřeně komunistickým smýšlením ovládali politickou scénu tak jako nikdy předtím ani potom. Jsem ovšem pevně přesvědčen, že politické názory žádného člověka nejsou neměnné, a tak i zde představuji příběhy lidí, kteří v důsledku svých zkušeností zcela změnili politickou orientaci, a to jak zprava doleva, tak naopak.

Nakonec je třeba ještě říct, že četba této knihy má být aspoň do jisté míry náročná. Čtenář se bude na následujících stránkách setkávat s mnoha skutečnostmi, které mu budou připadat povědomé, ale doufám, že narazí i na mnoho takových, které se mu jako tak dobře známé už jevit nebudou, a třeba mu budou i úplně cizí. V dnešním světě názorových bublin, kde se stále více lidí vystavuje jen takovým stanoviskům, která rezonují s jejich vlastními, je důležitější než kdy dříve, aby nám naše postoje občas někdo zpochybnil a abychom sami sobě umožnili otevřenost vůči takové konfrontaci. Svět vypadá úplně jinak, podíváme-li se na něj očima vojáka či civilisty, muže či ženy, vědce či umělce, podnikatele či odboráře, hrdiny, oběti či zločince. Všechny tyto úhly pohledu jsou na následujících stránkách zastoupeny. Knihu by však bylo lepší číst spíše očima někoho zvenčí – třeba očima uprchlíka –, který musí své předem utvořené názory načas odložit stranou, má-li pochopit kontext toho, co následuje. Ani pro mě to nebylo jednoduché. Historikové mohou být stejně předpojatí jako kdokoli jiný, a já jsem se na své předsudky a zaujatá přesvědčení na následujících

stránkách také snažil upřímně poukazovat. Výjimečně, jako například v kapitole o poválečném evropském nacionalismu, jsem učinil náročné rozhodnutí odhalit a důkladně prozkoumat i své vlastní strachy a tužby. Čtenáři doporučuji, aby občas udělal totéž.

Historik je také svého druhu uprchlíkem, tedy je-li minulost jiným krajem, do nějž se už nemůže nikdy vrátit, byť se ho snaží se sebevětším zápalem znovu vytvořit. Už když jsem tuto knihu začínal psát, uvědomoval jsem si, že nemůže být ničím víc než jen mlhavým vyobrazením překrásného nového světa, který v roce 1945 povstal z popela a který byl každopádně vždy příliš rozlehlý, než aby se pohodlně vešel do přebalu jediné knihy. Mohu jenom doufat, že střípky, které jsem našel a poslepoval, podnítí čtenáře k dalšímu zkoumání a k tomu, aby si některé širší praskliny a mezery doplnil sám.

Tato kniha v mnoha ohledech navíc o minulosti vlastně vůbec není. Je o tom, proč naše současná města vypadají tak, jak vypadají, proč jsou naše společnosti čím dál tím rozmanitější a proč se technologie vyvíjely tak, jak se vyvíjely. O tom, proč už nikdo nevěří na utopie, proč bojujeme za lidská práva, byť je třeba zároveň oslabujeme, a proč jsou úvahy nad tím, jak a jestli vůbec by šel reformovat náš hospodářský systém, příčinou takového zoufalství. O tom, proč jsou naše pokusy o nastolení světového míru protkány násilím a proč naše nesčetné potyčky a občanské konflikty ani po desetiletích politikaření a diplomacie nebyly ještě vyřešeny. Tato, a ještě další témata denně plní stránky novin a všechna mají kořeny ve druhé světové válce.

Především je pak tato kniha o věčném konfliktu mezi dvěma tužbami: na jednu stranu splynout se svými sousedy a spojenci, a na stranu druhou se před nimi uzavřít. Tento konflikt se v návaznosti na druhou světovou válku projevil v celosvětovém měřítku a naše osobní i kolektivní vztahy prostupuje dodnes. Naše podstata, ale i naše historie, nás udržuje v jakémsi nevyhraněném prostoru, který není ani úplně uvnitř, ani zcela vně našich společností. Stejně jako Georgina Sandová nikdo z nás nemůže skutečně říct, že by někam patřil.

ČÁST PRVNÍ: MÝTY A LEGENDY

1. Konec světa

Když byl 6. srpna 1945 ráno japonský vysokoškolský profesor Tojofumi Ogura na cestě do Hirošimy, naskytl se mu pohled, který měl změnit chod dějin. Asi čtyři kilometry daleko, přímo nad centrem města, spatřil oslňující záblesk světla – modravě bílého, jako bývalo světlo hořčikového blesku při fotografování, ale tak intenzivního, až se zdálo, jako by rozervalo oblohu vedví. Ogura se vrhl k zemi a s úžasem sledoval, co se děje. Záblesk následoval obrovský sloup rudých plamenů a kouře, který vypadal „jako láva ze sopky, která vybuchla ve vzduchu“ a stoupal kilometry vysoko. Byl to nádherný a zároveň děsivý pohled: „Nevím, jak to popsat. Obrovitý kouřový hřib, vzpírající se jakémukoli popisu, který se děsivě vařil, pěníl a rostl do výšky. Byl tak velký, že zakryl většinu nebe. Pak se jeho vršek provalil dolů, jako kdyby se protrhl nějaký nesmírný bouřkový mrak, a celý hřib se začal rozkládat do stran, jako by unikal. (...) Měl nestálý, neustále se proměňující tvar a všechny barvy duhy. Tu a tam v něm zářily menší exploze.“

Nic podobného nikdy předtím neviděl. Chvilí se domníval, že jde o zásah nějaké vyšší moci – snad se před ním tyčil ohnivý sloup jako před Mojžíšem ve Starém zákoně nebo byl svědkem zhmotnění pro buddhisty posvátné hory Méru. Zatímco mu však hlavou probleskovaly náboženské a mytické obrazy, uvědomil si, že žádný z nich se ani zdaleka neblíží té neuvěřitelné podívané, která se mu odehrávala před očima. „Ty prosté myšlenky a představy našich předků nemohly ani zdaleka vystihnout onu příšernou přehlídku mraků a světél, jež se konala na obloze.“¹

V příští chvíli Oguru zasáhla tlaková vlna atomového výbuchu. Všude okolo slyšel „hrozné rány, třeskání a praskání domů a budov, které byly trhány na kusy“. Domníval se také, že slyší lidský křik, ale později si už nedokázal vybavit, jestli byl skutečný, nebo jestli šlo jen o výplod jeho fantazie.

Když byl o několik okamžiků později zase schopen se postavit, zjistil, že jeho okolí se změnilo k nepoznání. Tam, kde se dříve rozprostíralo prosperující město – sedmé největší v Japonsku –, teď neleželo nic než sutiny, kostry domů, zčernalé ruiny. Ještě v šoku vyběhl na nedaleký kopec, aby si prohlédl celkový rozsah škod, než se vydá do centra a důkladně prozkoumá, co se stalo. Pohled, jenž se mu naskytl, ho ohromil:

„Hirošima přestala existovat. (...) Nemohl jsem tomu uvěřit. Kolem mě se rozprostíralo nedozírné moře dýmajících trosek a suti, jen tu a tam z něj trčely

betonové budovy jako bledé náhrobní kameny, mnohé z nich zahalené kouřem. To bylo všechno, kam jen oko dohlédlo. Ať jsem se díval do dálky nebo rovnou před sebe, nebyl v tom žádný rozdíl. (...) Bylo jedno, kam až jsem došel, všude se po obou stranách silnice rozprostíralo stále hořící a dýmající moře sutin. (...) Že bude město zoufale zničeno, to jsem čekal, ale že úplně celé zmizelo z povrchu země, to mi vyrazilo dech.“²

Ogurův popis Hirošimy byl jedním z prvních, které byly v Japonsku vydány knižně. Dílo má formu dopisů Ogurově ženě, jež zemřela krátce po výbuchu, a snaží se zachytit, jak se autorův domov během jediného okamžiku proměnil z čínorodého a živého města v město mrtvých. Je plné děsivých scén s groteskně zdeformovanými mrtvolami a s přeživšími zraněnými tak strašlivě, že se v nich sotva dají rozpoznat lidské bytosti. Autor nešetří odkazy na „inferno“, „buddhistické peklo“ a „zánik Sodomy a Gomory v plamenech“. Ke konci knihy se objevuje dokonce zmínka o tajfunu, který zasáhl Hirošimu měsíc po konci války a který autorovi připomněl „potopu z Noemových časů“. Je nasnadě, že Ogura neprožil výbuch atomové bomby jen jako zkázu jediného města, ale spíše jako samotný Armagedon, o čemž svědčí i anglický název jeho knihy *Letters from the End of the World* (Dopisy z konce světa).³

Podobná apokalyptická pojetí nebyla mezi přeživšími z Hirošimy neobvyklá. Spisovatelka Jóko Ótová, další z těch, kteří o bombovém útoku podali první psaná svědectví, si nedokázala vysvětlit rychlost, s jakou bylo město smeteno z povrchu země: „Zkrátka jsem nemohla pochopit, proč se vše okolo nás během jediného okamžiku tolik změnilo. (...) Myslela jsem si, že to mohlo být něco, co nemá s válkou nic společného, něco jako zhroucení země, které mělo přijít s koncem světa a o kterém jsem četla jako dítě.“

Stejně jako Ogura se i Ótová upíná k vysvětlením zahrnujícím nadpřirozené síly a klade si otázku, zda celá válka nebyla jen jakýmsi „kosmickým fenoménem“, který vyvolal nějaký nesmírný přelud s úmyslem zničit svět.⁴

Také tisíce dalších, kteří Hirošimu přežili, byly aspoň na nějakou dobu přesvědčeny, že jsou svědky konce svých dnů. Každý, kdo zpracovává podrobnou studii výpovědí očitých svědků, se setká se stále se opakujícími obraty: „výjevy z pekla“, „skutečné peklo“, „peklo na zemi“, „svět mrtvých“, „jako kdyby se slunce zřítilo z oblohy“, „měl jsem příšerně osamělý pocit, že všichni ostatní na světě jsou mrtví“. Někteří přeživší stále nejsou schopni si to, co v den bombového útoku viděli, spojit se světem před ním nebo i po něm – jako kdyby viděli něco v alternativní realitě, která s tou naší nemá nic společného. „Když na ten den

Tojofumi Ogura s rodinou. Jedná se o poslední společnou fotografii celé rodiny. Ogurova manželka zemřela na následky ozáření dva týdny po svržení atomové bomby na Hirošimu.

vzpomínám,“ napsal jeden z přeživších o čtyřicet let později, „připadá mi, že to nebyl svět lidí a že to, co jsem spatřil, bylo peklo jiného světa.“⁵

Tyto myšlenky připomínají zážitky mnoha svědků bezpočtu dalších událostí druhé světové války po celém světě. Jakkoli byla Hirošima strašlivá, stále se jednalo jen o jednu samostatnou událost v rámci celosvětového konfliktu, který začal už mnoho let předtím. Také podle vyjádření vatikánských novin *L'Osservatore Romano*, které vyšlo den po útoku na Hirošimu, bylo na náletu cosi úděsně povědomého: byla to jen závěrečná epizoda v sérii válečných „šokujících apokalyps“⁶, které, jak se zdálo, nebraly konce. I někteří z lidí, již dopad atomové bomby zažili na vlastní kůži, museli přiznat, že se jednalo pouze o „zlé dozvuky války, která už byla u konce“. Jóko Ótová ve svých vzpomínkách připouští, že událost, kterou zažila, byla jen příznakem čehosi mnohem většího a mnohem hrozivějšího – jediná katastrofa v nekonečném řetězci „dusivých, apokalyptických hrůz“.⁷

V Německu prožívali civilisté podobné děsy jako v Japonsku. Ačkoli Německo zásah atomové bomby nikdy neutrpělo, německá města, ještě více než japonská, strádala léty klasického bombardování, jehož následky nebyly o nic méně katastrofální. Například Hamburk byl v roce 1943 v podstatě smazán z mapy poté, co ho zachvátil nekontrolovatelný požár způsobený kombinací trhavín a zápalných pum. Po bombardování spisovatel Hans Erich Nossack popsal svůj návrat do Hamburku jako „sestup do podsvětí“. Kniha, kterou o tomto zážitku napsal, nese výstižný název *Der Untergang* (v českém překladu Kurta Kuhna *Zánik*).⁸

Ke konci války byla apokalyptická a obecně biblická přirovnání všudypřítomná: Drážďany pohltit stejně jako Hirošimu „biblický ohnivý sloup“, Mnichov vypadal jako výjev z „posledního soudu“, Düsseldorf „pozbyl svého ducha“.⁹ Úřední činitelé v Krefeldu mluvili o tamních protiletectkých krytech jako o „Noemových archách“¹⁰, čímž naznačovali, že hrstka těch, kdo se v nich ukryjí, bude zachráněna od nevyhnutelné apokalypsy, která postihne zbytek světa. Stejná vyjádření se opakují fakticky v souvislosti s každým městem, které bylo za války zničeno. Stalingrad se stal „městem mrtvých“.¹¹ Varšava byla „městem upírů“, tak hrozně zdevastovaným, že „se zdálo, jako by se zbortil svět“.¹² Osvobození filipínské Manily bylo popsáno slovy: „Všude jen granáty a bomby a šrapnely (...), mysleli jsme, že je to konec světa!“¹³

Lidé používali tyto obraty, protože jinak nedokázali vyjádřit rozsah utrpeného traumatu. Mnozí autoři, kteří psali paměti z válečných let, dokonce

i spisovatelé z povolání, se trápili tím, jak běžný jazyk zoufale nedostačuje k popisu prožitku tak totální ztráty. Byli si vědomi toho, že „peklo“ je otrěpaný výraz, ale nedokázali k němu najít žádnou alternativu.¹⁴

Na válku takto nereagovali jen jednotlivci – celospolečenské reakce odrážely stejnou neschopnost válku pochopit. Noviny v letech 1944–1945 ji pravidelně představovaly jako něco tak rozsáhlého a dosud nevídaného, že to budilo dojem, jako by zcela zrušila předválečný svět. Dobře je to vidět na článku publikovaném v *The New York Times Magazine* v březnu 1945. Zpravodaj Cyrus Sulzberger v něm nazval Evropu novým „temným kontinentem“ a hovořil v něm o zkáze, která nemá obdoby a již „žádný Američan nemůže nikdy pochopit“. Způsob, jakým se Sulzberger v tomto článku vyjadřuje, nápadně připomíná jazyk Tojofumiho Ogury při popisu Hirošimy po dopadu atomové bomby. Civilizovaná Evropa, jakou znal z předválečných časů, přestala podle něj během neuvěřitelně krátké doby existovat. Na jejím místě se rozprostírala nová, mimozemská krajina morálního i fyzického úpadku, kde každodenní realita běžných lidí sestávala z „bojů, občanské války, vězení, hladomoru či chorob“. V mnoha „rozsáhlých oblastech neexistovaly trhy ani obchody“. Evropské mládeži byly vštěpovány myšlenky, „jaké by si křesťanští filozofové spojovali s Antikristem“. Po masové genocidě, jež během války proběhla, si „nikdo nemohl být jistý, kolik Evropanů se vlastně navzájem povraždilo“. Evropa zkrátka připomínala „Signorelliho fresku *Poslední soud*“ a celý kontinent, od svého středu až po nejzazší okraje, bobtnal „všemi hrůzami, jež před mnoha staletími předpověděla kniha Zjevení svatého Jana“.¹⁵

Stejně jako Ogurův popis Hirošimy byl i Sulzbergerův článek plný odkazů na Bibli a Apokalypsu – článek dokonce doprovázela půlstránková kresba čtyř apokalyptických jezdců. Další noviny po celém světě reagovaly obdobně a stejně tak veřejné instituce a státní úřady. Činily tak proto, že stejně jako jednotlivci, kteří pocítili nejhorší válečné hrůzy na vlastní kůži, nebyly schopny popsat a ani pochopit události takového rozsahu.

Po roce 1945 sestavovaly nejrůznější národní i mezinárodní orgány studie o materiálních a ekonomických válečných škodách a o ztrátách na životech. Výsledkem byly statistiky, které však z čistě lidského hlediska nedávaly žádný smysl. O rozsahu ztrát byla veřejnost informována ve stručných bodech: Berlín byl zničen z 33 procent, Tokio z 65 procent, Varšava z 93 procent, Francie přišla o více než tři čtvrtiny vlaků, Řecko ztratilo dvě třetiny lodí, na Filipínách

byly zničeny nejméně dvě třetiny škol a tak dále, město za městem, stát za státem, jako kdyby šlo o položky nějakého hrůzostrašného inventáře.¹⁶ Ve snaze zapojit lidskou představivost se vládní statistici pokusili čísla rozložit na zvládnutelnější sousta. Bylo nám řečeno, že následkem bombardování připadá v Drážďanech na každého obyvatele 42,8 metru krychlového sutin a že 1,6 bilionu dolarů investovaných do války představuje 640 dolarů na každého muže, ženu a dítě na této planetě. Co to však skutečně znamenalo, jaký byl skutečný rozsah materiální a ekonomické válečné zkázy, to si nikdo nedokázal v úplnosti představit.¹⁷

Na stejně nepředstavitelné stupnici se pohybovaly i počty mrtvých, jejichž množství nebylo nikdy přesně stanoveno. Někteří historici odhadují, že jich bylo kolem 50 milionů, podle jiných to mohlo být 60 či 70 milionů, nikdo však nepředstírá, že zná přesné číslo.¹⁸ V jistém smyslu na něm nezáleží – 50 milionů nebo 70 milionů nebo 500 milionů, všechno zní jako konec světa. Lidské bytosti taková čísla objektivně nechápou, nemohou je pochopit. Stejně jako Ogura či kdokoli z milionů lidí, kteří utrpěli trauma během druhé světové války, saháme ve snaze vyjádřit nevyjádřitelné po přirovnáních k zásahům nadpřirozené moci.

Velká část pojmů používaných k popisu války v sobě skutečně nese jakousi zlověstnou předzvěst a odkaz na hrozivou nadpřirozenou moc. Například výraz „holokaust“ původně znamenal druh obětního rituálu, při němž je oběť zcela spálena. Dnes řada lidí tento výraz nevnímá jako metaforu, ale jako doslovný popis toho, co se evropským Židům během druhé světové války dělo (tento pojem jen posilují vyjádření o posílání Židů „do pecí“, „do krematorií“ nebo o jejich „obracení v prach“).¹⁹ Také ze slavného termínu „totální válka“, poprvé použitého německým ministrem propagandy Josephem Goebbelsem, sálá předzvěst hrozivé budoucnosti – nese s sebou nezadržitelný proces „totální zkázy“ a „totální smrti“.²⁰ Současní historici se o válce vyjadřují tímto způsobem běžně – jeden světově známý úspěšný historik dokonce pojmenoval svou knihu o posledních měsících války *Armageddon*.²¹ Stejně si počínají i režiséri dokumentárních filmů. Například přelomový francouzský seriál o druhé světové válce, vysílaný po celém světě, nesl název *Apokalypsa*.²² Druhá světová válka byla „největší katastrofou v historii lidstva“, „celosvětovou historickou pohromou“, „nejhorším člověkem zaviněným neštěstím v historii“ – tolik citace z knih tří úspěšných historiků.²³ Podle ruského prezidenta Vladimira Putina byla druhá světová válka „planoucí bouří“, jež „zpusťovala nejen Evropu, ale i země asijských a afrických národů“.²⁴ Čínský prezident Chu Ťin-tchao ji popsal jako událost, která „znamenala

nevídanou pohromu pro svět a nedozírnou katastrofu pro lidskou civilizaci“.²⁵ Sdělení obsažené v takových vyjádřeních není tradiční „konec světa se blíží“, ale spíše „konec světa už nastal“.

Objektivně vzato se samozřejmě žádný konec nekonal. Na světě zůstala rozsáhlá území, která byla dopadu války zcela ušetřena, například celá pevninská část Severní Ameriky, Střední Amerika i Jižní Amerika. Obrovské území subsaharské Afriky zůstalo také nedotčeno, a ačkoli Australany v roce 1942 vyděsil nálet na Darwin, zbývající část jejich kontinentu nepocítila z válečných hrůz téměř nic. Velké části Evropy a východní Asie, kde konflikt zuřil nejsilněji, přečkaly válku bez větších škod. Celá řada malých německých městeček a vesnic představovala až do konce války oázy klidu a míru, navzdory naprosté devastaci velkých měst. Dokonce i taková města jako Drážďany, jejichž obnovu odhadovali pováleční urbanisté na „nejméně sedmdesát let“, byla opravena a začala fungovat již během několika prvních mírových let.²⁶

Ani počet válečných obětí, ač strašný, konec světa neznamenal. Nacisté se sice chvástali „konečným řešením“ židovské otázky, ale i nejpesimističtější odhady počtu židovských obětí války dokazují, že selhali – nejméně třetina evropských Židů přežila, aby vzpomínala na zločiny, jež byly spáchány na jejich rodinách.²⁷ Pokud se podíváme na čísla, uvidíme, že jiné rasy a národnosti dopadly statisticky lépe. Během války přišel o život každý jedenáctý Němec, každý pětadvacátý Japonec, každý třicátý Číňan, každý osmdesátý Francouz a méně než každý třicátý Američan. V celosvětovém měřítku druhá světová válka jistě otrásla světovou populací, stále to však byl pouze jeden ojedinělý otrěs. 70 milionů obětí představuje asi tři procenta předválečné světové populace – to je určitě hrozná představa, ale stále ne Armagedon.²⁸

Proč tedy nadále vytrvale popisujeme válku tímto způsobem? Je pravda, že představa konce světa s sebou nese symboliku a emoce, jež žádné statistiky předat nedokážou. A je také pravda, že některé části světa se dodnes nevyrovnaly s traumatem, které během oněch osudných let přestály. Nicméně fakt, že obraz apokalypsy je i po letech tak oblíbený a rozšířený, poukazuje na to, že zde dochází ještě k něčemu jinému – že nás svým způsobem *uklidňuje* myšlenka, že válečný život tak, jak jsme ho znali, náhle skončil.

Pro to existují dvě vysvětlení. Zaprvé, jak se dozvíme v následujících kapitolách, mýtus apokalypsy nefunguje izolovaně. Je to pouhá součást mytologické sítě, která vytváří prostor pro další, nadějnější mýty. Konkrétně nám umožňuje

uvěřit, že starý, prohnitý předválečný systém byl zcela zničen a na jeho uprázdněném místě můžeme vystavět nový, čistší, šťastnější svět. Není nic více uklidňujícího než víra, že jsme stvořili vlastní svět, neposkrvněný pomýlenými myšlenkami našich předků, kteří nás uvrhli do války. Můžeme tak věřit, že budeme moudřejší než oni a nebudeme jejich chyby opakovat.

Existuje však ještě jedno vysvětlení, temnější a méně příjemné k zamyšlení. Podle Sigmunda Freuda jsou lidské pudy destrukce a sebestrukce zakořeněny stejně hluboko jako pudy žít a tvořit.²⁹ Válečná rozkoš z destrukce – čím úplnější, tím uspokojivější – je zdokumentována velmi dobře zejména v souvislosti s nekompromisními nařízeními některých nacistických vůdců.³⁰ Nicméně toto potěšení se nevztahovalo jen na ty, o nichž dnes smýšlíme jako o monstrech – pocitovali ho i váleční hrdinové. Když byl Robert Oppenheimer, vedoucí projektu vývoje jaderné zbraně v Los Alamos, svědkem prvního testu atomové bomby, byl natolik uchvácen silou, jakou měl najednou v rukou, že se uchýlil k výroku z hinduistického eposu Bhagavadgíty: „Nyní se stávám Smrtí, ničitelem světů.“³¹ Kdykoli pak během následujících let tato slova opakoval, činil tak vždy s velkou vážností, nicméně v době exploze je údajně vyslovil s pýchou, jako Gary Cooper v hollywoodském westernu *V pravé poledne*.³¹ V ničení a v pocitu hrubé síly, který je s ním spojen, je taková rozkoš, že někdy dokonce i oběti této zkázy podlehly jejím omamným účinkům. Hans Erich Nossack ve svém popisu náletu na Hamburk přiznal, že toužil, aby bombardování neustalo, a aby mohl spatřit úplnou destrukci svého města navzdory tomu, jak strašně se jí současně děsil.³² Přehnané odhady, které nálet následovaly, kdy přeživší šířili zvěsti až o 300 000 mrtvých obyvatelích města (skutečný počet obětí byl asi 45 000), byly nejen pokusem o vyjádření příšerné nezměrnosti zážitku, kterým obyvatelé Hamburku prošli, ale i pokusem účastnit se jeho síly.³³

Vrátíme-li se k Ogurovu popisu zničení Hirošimy, najdeme náznaky podobných pocitů i v něm. Tojofumi Ogura nepopisuje jen svůj šok nad silou atomové bomby, ale také svoji zvrácenou fascinaci její strašlivou krásou, její nesmírností a „všemi barvami duhy“, které „zářily“ na atomovém hříbu.³⁴ Popisuje výbuch jako zásah vyšší moci, ve svém významu téměř svatý. Poté, co přečkal atomový záblesk a následný zásah tlakovou vlnou, cítil Ogura nutkání jít do centra města a zažít v celém rozsahu dopad síly, kterou viděl, skoro jako by se jí chtěl účastnit. Na tom, co řekl o devět měsíců později – že zkáza, která se mu odehrála před očima, je „největší svého druhu, jaká kdy člověka potkala“³⁵ –, je cosi zdráhavě spokojeného, skoro jako by na to byl hrdý.

Někdy si kladu otázku, zda naše neustálá fascinace hrůzami druhé světové války nepramení také aspoň částečně z naší vlastní podvědomé touhy účastnit se konce světa. Když se oddáváme mýtům o Armagedonu, nepocítujeme také na vlastní kůži, co to znamená ničit? Mám dojem, že stejně jako Oguru nás tento pocit fascinuje, i když je pro nás zároveň odpuzivý – avšak na rozdíl od Ogury není většina lidí v 21. století ovlivněna bezprostřední osobní ztrátou. Snad proto chceme učinit zkázu větší, krásnější, úplnější – ne proto, že by pak cokoli popisovala jasněji, ale proto, že nám umožňuje zakusit božskou moc.

Naše potřeba používat pro popis války stejný slovník jako pro popis zásahu vyšší síly je dnes skoro stejně silná jako ve čtyřicátých letech. Změnily se však důvody, proč tak činíme. To, co byla dříve pochopitelná reakce na nelidské události s obrovským dopadem, se nyní stalo podvědomou metodou, jak uspokojit jiné, znepokojivější pudy, z nichž některé souvisejí s válkou jen pramálo.

V následujících kapitolách uvidíme, že tato potřeba upínat se k nadpřirozenému se jako téma opakuje ve všech našich velkých mýtech o druhé světové válce. A její dopady – na způsob, jak vnímáme sami sebe, i na naše vzájemné vztahy – jsou často velmi rozsáhlé. „Konec světa“ nebyl jen samostatně existující událostí. Byl také myšlenkou, která vytvořila dokonalý kontext pro vznik celé řady dalších mýtů.

2. Hrdinové

Druhá světová válka nebyla jen dobou tragédií, ale také hrdinů. Jedním z mužů, kteří vědí, jaké to je být oslavován jako válečný hrdina, je bývalý pěšák 232. pluku americké armády Leonard Creo. Jeho příběh dokládá, jaký může mít takové velebení hrdinů dopad a jak vyprázdněné mohou takové pocty zároveň být.

Pro Crea měla druhá světová válka více začátků.¹ Už jako dospívající mladík si v New Yorku v letech 1939–1940 uvědomoval, že v Evropě zuří válečný konflikt, a sledoval ho s nadšeným zájmem, „jako kdyby šlo o fotbalový zápas“. Když ale v roce 1941 Japonci zaútočili na Pearl Harbor a do války byly vtaženy i Spojené státy, začal brát situaci daleko vážněji. V devatenácti letech, tři měsíce po náletu, dobrovolně vstoupil do armády – nejdříve se přidal k dělostřelectvu, poté pracoval jako radista, a nakonec byl vycvičen na střelce 42. pěší divize. Skutečný začátek války pro něj nicméně nastal, až když se v roce 1944 ocitl na palubě transportní lodi do Evropy.

Do Francie se Creo dostal na konci téhož roku. Působil v předsunuté jednotce před zbytkem divize, která měla bránit Štrasburk, město na frontové linii mezi Francií a Německem, kde nebylo ani trochu bezpečno. Většina amerických vojáků byla povolána do bitev na sever od Štrasburku, takže tato část fronty byla bráněna jen velmi slabě, a Creovi se často stávalo, že na frontové linii či na krátkých úsecích břehu Rýna hlídkoval víceméně sám.

Jednoho lednového dne roku 1945 zaútočili z druhého břehu řeky Němci. Z toho, co následovalo, si Creo pamatuje jen zmatené záblesky. Běhal z jedné pozice na druhou, aby ho nezastřelili. Střílel z bazuky na nepřátelské vojáky. Strach si nepamatuje, byl nadšený: „Byl jsem šťastný jak blecha!“ Pak ho ale střelili do boku a nohu mu potrhaly střepiny z vybuchlého německého granátu. „A to byl konec mé války.“

Následovala celá řada dalších konců. Crea ošetřili a poslali zpět do Spojených států, aby se zotavil. I přes vážnost svých zranění nebyl z armády propuštěn. Ponechávali si ho pro případ, že až znovu nabere síly, mohl by fungovat jako voják v záloze. Zúčastnil se oslav Dne vítězství v Evropě na Long Islandu, nicméně bez přílišného nadšení, protože věděl, že ještě bude třeba porazit Japonsko. S větším zápalem oslavil atomové útoky a Den vítězství nad Japonskem, protože tyto konce už byly přesvědčivější. Definitivně byl však propuštěn ze služby až v říjnu 1945.

Atmosféra okolo těchto různých konců války měla zásadní dopad na zbytek Creova života. Když se velitel divize doslechl o jeho hrdinství ve Štrasburku, udělil mu Bronzovou hvězdu. Doprovodný pochvalný projev hovořil o jeho „nekonečné odvaze“ a o tom, jak „úplně sám“ zabránil nepříteli překročit řeku „tváří tvář smrtonosné palbě z děl a kulometů“. Kdo by na sebe při takové chvále nebyl pyšný?²

Přitom téměř s *každým* vojákem, který se vrátil do Ameriky, se zacházelo jako s hrdinou. Jako odměna za jejich zásluhy byl zaveden zákon, jemuž se neoficiálně říkalo G. I. Bill a který uděloval vojákům celou řadu výhod, například hypotéky s nízkým úrokem, bezplatný přístup k vyššímu vzdělání a garantovaný příjem 20 dolarů týdně po dobu jednoho roku v případě, že nemohli najít práci. Také Creo nakonec těchto možností využil a začal studovat na vysoké škole výtvarné umění, což by pro něj před válkou bylo naprosto nemyslitelné. I po ukončení studií dál využíval štědré dávky z invalidního důchodu, aby se uživil, zatímco se snažil uchytit jako malíř. To se mu nakonec podařilo a malířství se věnuje dodnes. Muži jako Creo se rozhodně po válce neměli špatně.

S tímto uctivým přístupem k válečným veteránům, ať už při formálních či neformálních příležitostech, se Creo setkával po celý život. Často ho nazývali hrdinou – někdy v obecnější rovině, jindy přímo odkazovali na jeho válečné zásluhy a vyznamenání. Dříve ho to označení těšilo, postupně se však za něj začal spíše stydět. Když vzpomíná na Štrasburk, uvědomuje si, že některé části pochvalného projevu prosloveného při předávání vyznamenání nebyly přesné a že na tom, co udělal, nebylo stejně s největší pravděpodobností nic výjimečného. „Tohle by za těch okolností udělal každý. Buď jste utekli, nebo jste udělali přesně to, co já.“ Kromě toho „na konci války se rozhodlo, že každý pěšák, který se přímo účastnil nějaké bitvy, si zaslouží Bronzovou hvězdu, takže já jsem dostal ještě dubovou ratolest. Takže mám medaile vlastně dvě, z nichž jedna nemá žádnou cenu a druhá žádný význam.“

Zbožná úcta prokazovaná veteránům z druhé světové války mu dnes přijde „nepřirozená“ a „absurdní“. Akcí věnovaných památce veteránů se nikdy neúčastní, protože je mu protivná kultura povyšování každého kuchaře a úředníka na hrdinu jen proto, že na to mají věk a uniformu. „Podlézají nám čím dál víc, protože nás ubývá. Brzy je bude zajímat, kdo je ten úplně poslední z nás, stejně jako u veteránů z první světové. A pak ho budou vyzdvihovat k nebesům, tohohle jediného chlápka, protože byl třeba náhodou úředníčkem někde u první roty.“

Leonard Creo ve své staré uniformě Armády Spojených států amerických, 2017.

Druhá světová válka změnila Creovi život. Díky své účasti v bitvě mohl využít nově zavedených benefitů pro americké vojáky, studovat a stát se malířem – jeho malby jsou dnes součástí stálých sbírek v muzeích a na univerzitách po celé Americe. Zranění, která utrpěl za války, ho přiměla chodit – nejdříve za účelem rehabilitace, později závodně. Dnes je přeborníkem v rychlochůzi a ve své věkové kategorii drží na závodech veteránů několik světových rekordů. Díky válce se také poprvé dostal do zahraničí: mluví třemi jazyky, procestoval celý svět a dlouhodobě žil v Mexiku, Itálii, Španělsku, Francii a nyní žije ve Velké Británii. Nic z toho by se nestalo, nebýt druhé světové války. Při našem rozhovoru to několikrát zdůraznil. „Změnilo mi to život po všech stránkách,“ řekl. „Všechno, co mě kdy potkalo, bylo díky válce.“

Jen na jednu další věc kladl stejný důraz. „Nejsem hrdina. A když to říkám já, tak mi musíte věřit.“

Creův příběh odráží problém hluboko zakořeněný ve způsobu, jakým svět – a zejména vítězné národy – vzpomíná na druhou světovou válku. Leonard Creo nestál o to, aby z něj byl hrdina. To označení mu bylo podsunuto a postupem času jako by rostlo a žilo zcela nezávisle na něm samotném. Sám Creo vidí poněkud jasněji než ostatní, že to, co se během války skutečně odehrálo, a to, jak si tyto události *pamatujeme*, jsou dvě velmi rozdílné věci, a tento stále rostoucí rozpor ho velmi zneklidňuje.

Většina našich fotografií válečných hrdinů pochází z let 1944–1945, tedy z doby, kdy byla osvobozována země za zemí a kdy se Spojenci postupně začali jevit jako vítězové. Asi nejslavnější válečnou fotografií – a pravděpodobně také jeden z nejikoničtějších snímků celého 20. století – je snímek Alfreda Eisenstaedta, na kterém námořník líbá sestřičku na newyorském Times Square v Den vítězství nad Japonskem. V tomto jediném obraze jsou obsaženy všechny prvky spojeneckého mýtu o konci války. Je to chvíle bezmezného štěstí. Chvíle, kdy všechny spojuje oslava. Ústředními postavami na fotografii jsou dva lidé v uniformě, kteří tak zastupují zemi, jíž slouží, a jelikož ani jednomu z nich není vidět do tváře, představují také každého muže a každou ženu. Ještě podstatnější však je, že představují pohádku: hrdina, jenž přemohl příšeru, se vrací domů za svou dívkou. Kdyby byla druhá světová válka hollywoodským trhákem, musela by skončit přesně touhle scénou.

Britský a americký tisk zveřejňoval s velkou oblibou právě takové fotografie, kde hrdinské muže líbají či jinak zbožňují ženy, a to jak během války, tak po ní. Americké armádní noviny *Stars and Stripes* pravidelně publikovaly fotografie evropských žen, které své osvoboditele líbaly, tančily s nimi nebo na ně jen zbožně hleděly. Stejně tomu bylo u časopisu *Life*. Britský *Daily Express* s potěšením líčil Francii během osvobození jako stát plný slečinek v nesnážích, které „skákaly vojákům do náruče, objímaly je a vzdychaly: ‚Ach, čekaly jsme na vás tak dlouho, nemohly jsme se dočkat.‘“³

Nebyla to pouhá propaganda: dělo se to skutečně řadě britských a amerických vojáků, kteří byli často ohromeni záplavou projevů vděku, jichž se jim dostávalo. Místní jim házeli květiny, nabízeli jídlo a víno a odevšad proudily ženy všech věkových kategorií, aby vojáky políbily. Jeden britský kapitán vzpomínal, jak mu na džíp přinesli čtyři chody na nádherných porcelánových talířích, jenže „kolona se bohužel rozjela zrovna, když jsem se chystal na likéry“.⁴ Jiný voják vyprávěl, jak ho zvedla do vzduchu „tlustá žena“, která ho objímala, líbala, a nakonec s ním tančila uprostřed silnice: „Na mou duši jsem se ani nohama nedotkl země.“⁵

Chování davu, a zejména žen v davu, někdy připomínalo jakési erotické šílení – však ho také jeden historik popsal jako beatlemánii čtyřicátých let.⁶ Pro většinu lidí však bylo osvobození událostí spíše duchovní než erotickou. Australský válečný reportér Alan Moorehead popsal „hysterii“, jíž byl svědkem při osvobozování Paříže, jako druh vlastenecké euforie: „Ženy zdvihaly své děti k vojákům a ti je líbali, muži se objímali, jiní seděli na chodníku a slzeli dojetím, jiní stáli a hlasitě plakali radostí.“⁷

Maria Haayenová, která byla v době osvobození Nizozemska mladou ženou, popisuje moment, kdy poprvé spatřila spojeneckého vojáka, jako zázrak. Takto vzpomíná na chvíli, kdy do Haagu dorazili Kanadčané s tanky: „Úplně jsem ustrnula a pomyslela si jen: *konečně přichází osvobození*. Když se tank přiblížil, přestala jsem dýchat, a pak se ten voják postavil – vypadal jako nějaký svatý.“⁸ Jiný Holanďan uvedl, že „byla pocta vůbec se otřít o rukáv kanadské uniformy. Každý kanadský voják byl Kristus, spasitel.“⁹ Dokonce i otrlí váleční zajatci reagovali na osvobození s téměř pobožným nadšením. Jeden z nich, muž, který byl vězněn v německém Colditzu, popsal chvíli, kdy americký voják vstoupil na nádvoří a oznámil zajatcům, že jsou nyní volní, těmito slovy:

Celý dav se k němu najednou rozběhl, všichni křičeli a provolávali mu slávu a zoufale se k němu snažili protlačit, aby se ujistili, že je skutečně živý, aby se ho dotkli a aby díky onomu doteku znovu poznali zázrak života. (...) Řinuli se k němu jako prameny tryskající ze země, přetékali, vylévali se, valili se na něj v nezadržitelné a neovladatelné mase. Francouzům tekly potoky slz a líbali se na obě tváře – bratrský pozdrav. Líbali toho Američana a líbali každého, kdo se k tomu nachomýtl. (...) Tato velkolepá chvíle osvobození byla pro člověka vrcholným momentem. Vznesená symfonie z pera samotného Nejvyššího skladatele došla ke svému majestátnímu finále, a když se poslední triumfální akord přelil do Hymnu národů, pohlédl člověk do tváře svému Stvořiteli. Ten na něj hleděl s láskou, jež na chvíli odrážela jeho vlastní nepotlačovanou radost a vděk. V takové chvíli dokáže člověk pohnout horami, takovou má v Božích očích moc.¹⁰

Protagonistou tohoto mystického prožitku – tím, kdo zvěstoval zprávu o „zázraku života“ – je zde jediný americký voják, který toho dne vstoupil na nádvoří. Coby zástupce vítězných Spojenců je hrdina, nebo ještě lépe mesiáš.

Po roce 1945 podlely Velká Británie i Spojené státy v mnoha případech pokušení chovat se, jako by všechny tyto představy o jejich dokonalosti zcela odpovídaly pravdě. Jedním z vůbec nejsilnějších dějinných odkazů druhé světové války je způsob, jakým Spojenci pěstovali obraz sebe sama jako „bojovníků za svobodu“, lidí, kteří vedli „válku za dobrou věc“, nebo dokonce oné slavné „nejlepší generace, jakou kdy která společnost zrodila“.¹¹

Skupinové analýzy již dávno prokázaly tendenci nejrůznějších národních skupin prohlašovat se za největší, nejspravedlivější nebo nejlepší. Tato tendence často nabývala takových měřítek, že u jednotlivce bychom ji označili za megalomanství.¹² Přesto ji druhá světová válka umožnila vítězným národům posunout ještě dále. U příležitosti padesátého výročí Dne vítězství v Evropě prohlásil americký prezident Bill Clinton, že každý Američan, který sloužil ve válce, si zaslouží naše nekritické pocty: „Na hodnosti nezáleží – všichni vojáci, piloti, námořníci, všichni od námořní pěchoty a obchodního loďstva, všechny ošetřovatelky a všichni lékaři byli hrdinové.“ A nejen to – další „miliony hrdinů sloužily tady, na domácí frontě“. Tyto miliony a miliony hrdinů nejen že vyhrály válku, oni „zachránili svět“, a později, díky svému pokračujícímu hrdinství, „zaručili Západu půl století bezpečnosti a prosperity“, a dokonce „přivedli naše bývalé nepřátele zpět k životu“.¹³

Příklady Američanů, ať už z řad demokratů či republikánů, kteří zveličují roli americké válečné generace i sebe sama, najdeme snadno. Zajímavější možná je, že v případě druhé světové války i celá řada dalších národností dodnes cítí morální povinnost je v tom utvrzovat. Francouzský prezident Jacques Chirac v den 60. výročí vylodění v Normandii nejen že Američanům poděkoval za to, že v roce 1944 osvobodili jeho zemi – což od něj samozřejmě bylo správné –, ale také prohlásil, že Američané jsou „legendární hrdinové“, kteří „změnili chod našich dějin“, „propůjčili nový význam samotnému lidství“, a dokonce „pozvedli obecnou představu o etice a mravnosti“.¹⁴ I po těch letech je řadový americký voják stále za mesiáše.

Problematické na tomto ideálu hrdiny je, že je zcela nemožné mu dostat, což si veteráni jako Leonard Creo dobře uvědomují. Mezi Spojenci mohly klidně být celé řady stereotypně statečných a obětavých mužů, ale další miliony lidí se

účastnily války, aniž kdy musely podrobit svou odvahu skutečné zkoušce. Kuchaři a úředníci si zaslouží respekt stejně jako každý – zaslouží si ale titul hrdinů? A co ti, kteří skutečně šli bojovat do bitev, ale nedokázali unést vše, co boj obnášel? Jen v Evropě dezertovalo 150 000 britských a amerických vojáků a přes 100 000 mužů trpělo nervovými poruchami, protože nebyli schopni zvládnout stres spojený s bojem.¹⁵ Tito muži rozhodně nebyli „legendární hrdinové“, ale pokud jim odebereme toto označení, kterým tak štědrě nálepkujeme ostatní spojenecké vojáky, jak jim pak budeme říkat? Jisté je, že ti z nás, kdo nikdy nestáli tváří v tvář násilné smrti, nemají právo je soudit.

Stejně jako se nedá říct, že všichni spojenečtí vojáci do jednoho byli stateční, nemůžeme ani tvrdit, že byli všichni „šlechtní“ či „galantní“. V Normandii se běžně vloupávali do domů civilistů, rabovali a ničili cizí majetek, děsili místní obyvatele a kradli cenné předměty. Podle jedné ženy z Colombières znamenal příchod kanadských vojáků kromě osvobození také „vlnu drancování a vandalismu“: „Ti muži ukradli, vyplenili, vydrancovali, co se dalo. (...) Sebrali nám oblečení, boty, zásoby jídla, dokonce i peníze z truhly. Otec je nedokázal zastavit. Nábytek zmizel, ukradli mi dokonce i šicí stroj.“¹⁶ Jistý britský dělostřelecký důstojník vyjádřil své zděšení nad tím, jak britští vojáci svévolně zpustošili dům místního sedláka, těmito slovy: „Podle všeho tu v okolí žilo tři sta Němců a ti všichni dokázali respektovat cizí majetek, zvířata a věci. Jak jinak by měl ten sedlák po svém návratu na tuhle nehoráznost reagovat, než že své osvoboditele prokleje?“¹⁷ Američané se podle všeho chovali stejně hrozně, ne-li hůře. Francouzské a belgické policejní složky uvádějí, že během osvobozování měli v rámci spojeneckých vojsk na svědomí naprostou většinu přepadení, krádeží a opileckých excesů právě američtí vojáci.¹⁸

Ženy v západní Evropě si snad Spojence mohly malovat jako galantní hrdiny, ale v některých případech to, co pak skutečně přišlo, byla spíše armáda převážně sotva dvacetiletých sexuálně nevybouřených mladíků, navíc poznamenaných tím, co zažili v bitvě. Jen samotní vojáci Armády Spojených států amerických mají údajně za období 1942–1945 v Evropě a severní Africe na svědomí znásilnění 17 000 žen.¹⁹ Ačkoli jde jen o zlomek stovek tisíců žen, které znásilnili ve východní Evropě vojáci ze Sovětského svazu, stále to stačí k vystřízlivění z představy o „americkém rytíři na bílém koni“.²⁰ Britové se nechovali o moc lépe. Yvette Lévyová, francouzská Židovka, kterou osvobodili v pracovním táboře v Československu, vzpomíná: „Britové byli stejně strašní jako Rusové. Chlap, když má uniformu, ztratí veškerou důstojnost. Angličané nám říkali, že nám dají najíst

jen, když se s nimi vyspíme. Všechny jsme měly úplavici, byly jsme nemocné, špinavé... A takhle nás přivítali! Já nevím, co si ti chlapi o nás museli myslet – oni nás snad museli brát jako divokou zvěř.“²¹

Chování Spojenců v Evropě však ještě nebylo nic ve srovnání s hrůzami, kterých se někdy dopouštěli v Asii a v Tichomoří.²² V Asii je civilisté rozhodně vždy nevíтали s otevřenou náručí. Pro mnoho lidí v Barmě, na Malajském poloostrově a v Singapuru byl návrat Britů stejně nevítaný jako návrat Sovětů ve východní Evropě – někteří celý akt považovali jen za výměnu jednoho koloniálního utlačovatele za druhého. Podle jiných byla cena za osvobození až příliš vysoká. Například při bitvě o Manilu zahynulo 1 000 Američanů a přibližně 16 000 japonských vojáků – především ale zemřelo asi 100 000 Filipínců.²³ „Plivla jsem na prvního Američana, kterého jsem uviděla,“ uvedla poté obyvatelka Manily. „Jděte do háje, říkála jsem si. Nikdo tu není, jen filipínští civilisté, a vy jste nás přišli takhle zmasakrovat.“²⁴

Podobných příkladů pohrdání a vzteku vůči Spojencům existují tisíce a tisíce – vlastně by bylo celkem snadné sepsat dějiny osvobození, v nichž nevystupují jako rytíři, nýbrž jako monstra. Nesnažím se zde nijak snižovat jejich zásluhy nebo zpochybňovat jejich v jádru dobré úmysly, chci pouze, aby splaskl mýtus o jejich dokonalosti. Tvrzení, že Spojenci asi nebyli dokonalí, se může zdát zřejmé, nicméně emoce, které obklopují naše obecné povědomí o válce, nám ne vždy umožňují je takto vnímat. My *chceme* věřit, že naši hrdinové byli bezchybní, a to i dnes. Instinktivně se bráníme jakémukoli důkazu o tom, že také mohli být sobečtí, neschopní, nevzdělaní, šovinističtí, někdy i krutí – zkrátka, že to byli lidé. Přitom nakonec vojáci, kteří vyhráli druhou světovou válku, nebyli ani hrdinové, ani monstra, ale obyčejní muži jako Leonard Creó.

Iluze o dokonalosti Spojenců, pěstovaná během druhé světové války, měla hluboký dopad na poválečný svět. Britové a Američané, kteří sami sebe ujišťovali, že bojují „za dobrou věc“, hledají svůj další boj za dobrou věc dodnes. Ne že by snad sami vědomě vyhledávali konflikt, ale spíše kdykoli se v nějakém konfliktu ocitli, bez ostychu využívali svého postavení historicky kladných postav, aby se ospravedlnili.

Tento pohled je však možná přece jen příliš cynický. Velká Británie i Spojené státy americké byly také často zataženy do konfliktů, jichž se účastnit nechtěly, ale učinily tak z pocitu zodpovědnosti vůči světu. Zejména Spojené státy byly často vyzývány, aby fungovaly jako dozorce nad světovým děním. Když jsou

Američané povoláni, aby splnili svou povinnost, dodávají si odvahy myšlenkou, že jsou hrdinové a musí se také tak chovat.

Prakticky každý válečný konflikt po roce 1945, který se nějakým způsobem týkal Británie a Spojených států amerických, s sebou nesl zbožné vzpomínání na jejich hrdinství během druhé světové války. Když v červnu 1950 vypukla korejská válka, americký prezident Harry Truman se ve svých televizních proslovech i v projevech v Kongresu odvolával na rok 1945.²⁵ Prezidenti John Kennedy a Lyndon Johnson přirovnávali „silné mladé Američany“, kteří bojovali ve Vietnamu, k „armádě amerických hrdinů“ z druhé světové války.²⁶ A v roce 1982, během války o Falklandy, přirovnávala Margaret Thatcherová spolu s britskými novináři hrdinství britského komanda k odvaze hrdinů minulosti, kteří „vyhráli druhou světovou válku“ a díky nimž „bylo vybudováno impérium“.²⁷

Není na tom nic neobvyklého. Každá země, téměř bez výjimky, zneužívá svou minulost, aby ospravedlnila své jednání v přítomnosti. Británie a Spojené státy, které samy sebe vnímají jako největší hrdiny největší války, zkrátka jen ve srovnání s ostatními mají více materiálu ke zneužití.

V případě Spojených států to lze dobře ilustrovat na projevu Ronalda Reagana z června 1984. Na oslavy 40. výročí vylodění v Normandii, které se konaly na normanském pobřeží, si Reagan připravil projev, během něhož volně přešel od druhé světové války k válce studené.

Začal ohraným, frázovitým vzýváním mýtu o druhé světové válce coby titánské bitvě mezi silami dobra a zla:

Sešli jsme se zde, abychom si připomněli den, kdy spojenecké armády vstoupily do bitvy o svobodu tohoto kontinentu. Po čtyři dlouhá léta svíral Evropu příšerný stín. Svobodné národy padly, Židé nařikali v táborech, miliony lidí se dovolávaly osvobození. Evropa byla zotročena a svět se modlil za její záchranu. A tady v Normandii ta záchrana začala. Tady se vylodili Spojenci, aby bojovali proti tyranům a dostáli závazku, který v dějinách nemá obdoby.²⁸

Od tohoto bodu Reagan neustále vytvářel idealizovaný mytický obraz dokonalých spojeneckých hrdinů: „Tito naši stateční vojáci pomohli osvobodit celý kontinent“, „díky těmto hrdinům skončila válka“, „každý muž byl ten den hrdinou“, „muži v Normandii věřili, že dělají správnou věc, věřili, že svádějí boj za

celé lidské pokolení, věřili, že spravedlivý Bůh se nad nimi při tomto či příštím boji smiluje“. Prohlásil, že Spojence hnala kupředu pouze „jejich víra“, „věrnost a láska“ a vědomí, že „Bůh je také jejich spojencem“.

V polovině svého projevu však Reagan stočil téma na události, které se odehrály po válce. Na rozdíl od Američanů „sovětští vojáci, kteří dotáhli do střední Evropy, po nastolení míru neodešli. Stále tu jsou, nikým nezvaní, nevitáni, odmítají odtáhnout dokonce čtyřicet let po válce“. Američané proto museli nadále fungovat jako hrdinové. Zatímco Sověti se chovali jako dobyvatelé, Spojené státy i nadále hrály roli ochránce svobody evropských demokratických států: „Dnes jsme zavázáni stejnými hodnotami, které nás zavazovaly před čtyřiceti lety, toutéž věrností, tradicemi a vírou. (...) Byli jsme s vámi tehdy a jsme s vámi i teď.“

Při poslechu tohoto projevu by se dalo snadno uvěřit, že druhá světová válka nikdy neskončila. Je v něm obsažena přímá souvislost mezi tím, co se děje „teď“, a tím, co se dělo „tehdy“ – tytéž síly dobra bojují proti týmž silám zla. Důležité je si povšimnout, že nepřátelé zde nejsou Němci či nacisté, kteří v projevu nebyli zmíněni ani jednou, ale mnohem abstraktnější „tyrani“, pojem, který může označovat jak nacisty, tak Sověty. Jako kdyby způsob uvažování z června 1944 zamrzl v čase.

Ani o pár desítek let později se navzdory některým obrovským změnám, které proběhly ve světě, nezdá, že by se rétorika v této oblasti nějak proměnila. V roce 2001 získaly Spojené státy nového nepřítele. Po 11. září zahájily vojenským útokem na Afghánistán svou válku proti terorismu. Ve snaze získat podporu dalších států prezident George W. Bush do svého projevu z listopadu 2001, určeného OSN, úmyslně zařadil paralely s Amerikou válečných let:

Za druhé světové války jsme se naučili, že před zlem se nelze skrývat. Naučili jsme se, že některé zločiny jsou tak příšerné, že urážejí samotnou podstatu lidství. A předsevzali jsme si, že útoky a plány našich podlých nepřátel musíme potlačit okamžitě, rozhodně a společnými silami, dokud nás neohrožují všechny. Zlo se vrátilo a my musíme znovu bojovat.²⁹

O několik týdnů později Bush prohlásil, že „teroristé jsou následníci fašistů“, a to v rámci projevu, v němž 11. září 2001 přímo srovnával s japonským náletem na Pearl Harbor.³⁰

V následujících měsících Bush přirovnával válku proti terorismu k druhé světové válce opakovaně. Spojence Spojených států přirovnal k jejich spojencům za druhé světové války, statečnost současných Američanů přirovnal ke statečnosti Američanů ve čtyřicátých letech, a dokonce nazval svého ministra zahraničních věcí novodobou verzí válečného generála George Marshalla (a naznačil, že on sám je novodobým Rooseveltem).³¹ Jeho pokusy vyličít svou novodobou válku jako ozvěnu „války za dobrou věc“ z roku 1945 však asi nejlépe ilustruje projev ke Dni obětí války v roce 2002. Bush se rozhodl nestrávit tento den ve Spojených státech, jak bývalo zvykem za jeho předchůdců, ale na Americkém vojenském hřbitově v Normandii. Ve svém projevu, který přetékal náboženskými obrazy a příběhy, připomněl světu, že američtí vojáci přišli „Evropu osvobodit, nikoli dobýt“, že se „obětovali za budoucnost lidského pokolení“ a že přinesli „světlo, které rozptýlilo temnotu“, jež zachvátila svět. Jako fráze to sice zní krásně, není to však spravedlivé k samotným americkým vojákům. I v roce 2002, stejně jako v roce 1945, jim je nadále podsouvána nerealistická role mesiášů v uniformě.³²

Britští a američtí politici rozhodně nejsou jediní, kteří své národy prohlašují za hrdinské a neustále se odvolávají na druhou světovou válku. Rusové nebývají o nic lepší. Vladimir Putin připomíná hrdinství Rusů za druhé světové války stejně vehementně jako George W. Bush (a stejně jako on také toto hrdinství použil, aby ospravedlnil svou vlastní válku proti terorismu).³³ Také Číňané hrdě hovoří o svých vlastních „hrdinských skutcích“ ve „válce lidu bránícího se proti japonské agresi“, ačkoli zvěrstva občanské války, která se v té době odehrávala, raději přecházejí mlčením.³⁴ Evropské národy, které za války měly významná ilegální odbojová hnutí, jako například Francouzi, Italové, Nizozemci, Norové či Poláci, rovněž zveličují zásluhy svých hrdinů a naopak zlehčují povahu své odbojové činnosti, jež často zahrnovala násilí, páchání trestných činů a napadání vlastních civilistů.³⁵ Jediným důvodem, proč jsem se v této kapitole soustředil na Brity a Američany, je, že hrdinské zásluhy těchto dvou národů za druhé světové války téměř nikdo nezpochybňuje, a to ani dnes. Jako příklady jsou asi nejzajímavější, protože mají nejvíce co ztratit. Američané jsou také jediným „hrdinským“ národem, který stále drží ve svých rukou moc skutečně celosvětového formátu. Psychologie americké představy o hrdinství tedy není tématem, které se týká jen Američanů, nýbrž problémem každého z nás.

A problém to skutečně je. Hrdinové, bez ohledu na národnost, mohou být natolik zaslepeni svou představou o sobě samých, že mohou snadno přehlédnout

vlastní chyby. Zato jsou často první, kdo hledá a vidí chyby ostatních. Problém hrdinů spočívá v tom, že budou vždy potřebovat monstrum, s nímž by mohli svést boj. A čím dokonalejší hrdina, tím hrozivější musí být i ono monstrum.

Tím se dostáváme k dalšímu mocnému mýtu, který nám druhá světová válka odkázala. Rok 1945 nám nedal jen naši nejrozšířenější psychologickou předlohu hrdiny, ale zanechal nám i odpovídající předlohu pro představu zla. Tyto dva archetypy jsou tak úzce propojeny, že bývá nemožné mluvit o jednom z nich, aniž bychom nezmínili druhý – účinky na společnost však mají velmi odlišné. Mýtus hrdiny může být někdy vyprázdňený. V následující kapitole však uvidíme, že mýtus monstra a vliv, jaký má na společnost, může být přímo destruktivní.

3. Monstra

Podle psychoanalytiků panuje mezi hrdiny a démony velmi úzký vztah. Jen málokdy národy opěvují své kladné vlastnosti, aniž uvedou záporné vlastnosti cizinců jako protiklad. Je to výborný způsob, jak si do druhých promítnout vše, co nám vadí na sobě samých, a je to také skvělý způsob, jak odvést pozornost od všech problémů a konfliktů, jež existují v rámci naší skupiny. Bereme nepřátele – ať už ty skutečné či představy o nich – za své, protože díky nim můžeme nasměrovat všechny naše negativní pocity někam jinam. Ostatně už Sigmund Freud se vyjádřil v tom smyslu, že celé národy dokážou držet pospolu jako bratři, jen když mají koho nenávidět.¹

V době války je demonizace nepřítele ještě větší prioritou, protože potřeba společenské soudržnosti je vyšší než obvykle. Jedině hrozba zvenčí může ve společnosti s takovým úspěchem vytvořit náladu, které Britové dodnes říkají *Blitz spirit*, tedy jednotný, klidný a odhodlaný odpor vůči nepříteli.* Je jasné, že stát musí svého nepřítele zobrazit jako monstrum, aby měl nenapadnutelný důvod jít proti němu do války. Musí ho tak líčit také proto, aby přiměl lidi konat nezbytné zlo: válka se týká především zabíjení, a nepřítele je mnohem jednodušší zabít, když je pokládáte za monstra.

Během druhé světové války své nepřátele demonizoval každý. Na studiích válečných propagandistických materiálů vidíme, jak se tento způsob hanobení v různých zemích téměř nelišil. „Nepřítel“, ať už to byl kdokoli, býval zobrazován přinejmenším jako v nějakém ohledu ohavný, zvrhlý či rasově „podřadný“. Německá a italská propaganda zobrazovala Američany jako gangstery, černochoy či Židy, Japonci ukazovali Brity jako bezcitné imperialisty, kteří zotročili jižní Asii, a Sověti bývali zobrazováni jako novodobí barbarští nájezdníci.² Na druhé straně Spojenci líčili Němce jako bezbožné, bezcitné zabijáky, navíc nepředvídatelné, a Japonce jako „žluté nájezdníky z Asie“.³ Všichni líčili své nepřátele jako mocichtivé, podvodné, manipulativní a násilnické psychopaty a vykořisťovatele, kteří s obzvlášť velkou oblibou napadají ženy a děti.⁴

Nepříteli často nebyla přiznána ani výsada samotné lidskosti. Pokud jako člověk zobrazen byl, musel být aspoň nějak deformovaný či odlidštěný. Japonci

* Výraz *Blitz*, původně z němčiny, je označení pro rychlý a nečekaný útok, *Blitz spirit* znamená doslova „společenský duch či nálada během těchto útoků“, pozn. překl.

běžně zobrazovali Číňany jako opice, krysy nebo osly a kreslili komiksy, ve kterých měli Číňané drápy, rohy či krátké tlusté ocásky. Číňané zase vyobrazovali Japonce jako „skřety“ či démony.⁵ Je známo, že nacisté zobrazovali Židy a Slovany jako krysy. Nacisté sami pak bývali zpodobňováni jako nejrůznější zvířata, od prasat přes vzteklé psy, tygry, hady, štíry, šváby až po komáry, a dokonce i bakterie.⁶ Možná nejbrutálnější protiněmeckou propagandu bychom našli v sovětských novinách, které vojáky pobízely, aby Němce vyhubili jako drobnou havěť. „Nemůžeme žít, dokud jsou naživu i ti zelenošedí slimáci,“ hlásaly noviny Rudé armády v srpnu 1942. „Dnes myslíme na jedině: zabít Němce. Zabít je všechny a zakopat do země. Pak můžeme jít spát.“⁷

Právě z tohoto důvodu všechny strany své nepřátele odlidšťovaly – protože bylo jednodušší je zabít, pokud je lidé vnímali jako zvířata. Japonce tak americká propaganda popisovala jako „havěť“, jejíž „líhně okolo Tokia musí být zcela vyhlazeny“, na což Japonci odpovídali výzvami: „Ubijte Američany k smrti!“⁸

V nejkrajnějších případech však nepřítel býval zpodobňován jako něco temnějšího a děsivějšího než tato polidštěná zvířata. K tomu byly povolány mytické bytosti: hydry, okřídlení démoni, létající kostlivci, Smrtka, Frankensteinova příšera, čtyři jezdcí Apokalypsy.⁹ Jednou z nejobvyklejších postav, používaných všemi stranami, byl upír. Na obálce amerického časopisu *Collier's* bylo japonské letectvo vyobrazeno jako upír nesoucí bomby na Pearl Harbor, a naopak obálka časopisu *Manga* v Japonsku nabízela amerického prezidenta Roosevelta jako nenasytnou příšeru se zelenou tváří a drákulovskými zuby.¹⁰ Tyto obrazy často nebyly jen pouhými karikaturami – jejich úkolem bylo vyjádřit velmi skutečný strach. Například během německé okupace Nizozemska otiskl týdeník *De Groene Amsterdammer* temný a znepokojivý obrázek upíra, který má místo tváře plynovou masku a saje krev z nahého těla nizozemského vlastence.

Podobně vyobrazovaly Spojené státy tzv. žlutou hrozbu: na slavné ilustraci z roku 1942 je japonský premiér Hideki Tódžó ztvárněn jako příšera připomínající opici, která se sklání nad mrtvolou amerického letce a od úst jí kape krev.¹¹

Z pohledu 21. století je na těchto obrazech něco skutečně děsivého. Dnes už víme vše o zvěrstvech, která byla pro druhou světovou válku příznačná: o holokaustu, o rozsáhlé síti otrocké pracovní síly, kterou nacisté využívali po celé Evropě, o tom, že lidé byli využíváni na vědecké experimenty či na nácvik útoku bajonetem, i o snad nejdrastičtější z válečných ukrutností, totiž